

Majer, Jerman in Štrajn - avtorji novih filozofskih knjig

MARIJA ŠVAJNCER

V zadnjem obdobju je slovensko filozofsko tržišče bogatejše za več pomembnih in vsebinsko tehtnih knjig, med katerimi gotovo zaslužijo vso pozornost dela: Boris Majer: *Za drugačni socializem* (Ljubljana, Komunist, 1988), Frane Jerman: *Slovenska modroslovna pamet* (Ljubljana, Prešernova družba, 1987) in Darko Štrajn: *Subjekt svobode, K vprašanju aktualnosti fichtejevskega subjekta* (Ljubljana, Delavska enotnost, 1987). Ker knjige sestavljajo smiselno celoto, je o njih mogoče pisati skupaj: vse so zavezane sedanjosti in sočasno upoštevajo historične vidike; skupno imajo, da ponovno problematizirajo ustaljene in uveljavljene kategorije in se ne odrekuje kritične refleksije. Vsi trije avtorji skušajo biti akterji deklarativnega ter neposredni in posredni spreminjevalci obstoječega.

Že naslov Majerjevega dela *Za drugačni socializem* implicira postavko, da tak, kakršnega smo "gradili" doslej, ni pravišnji, edino zveličavni in sprejemljivi. Marxovo alternativo, da bo družba prihodnosti ali komunizem ali pa barbarstvo, pisec parafrazira, da bo socializem enaindvajsetega stoletja univerzum svobode ali pa ga ne bo. Boris Majer uveljavlja polemično obliko, ohranjeno iz klasičnega marksizma, in z radikalno kritiko obstoječega socializma anticipira boljšo in drugačno družbo; analizira pojave oblike zgodnjih socializmov, ugotavlja utemeljenost nekaterih razvojnih ekstremov in hkrati poudarja, da je povsem neprimerno zgodovinsko ponavljanje tistega, kar je bilo razumljivo (nikakor pa ne sprejemljivo) v drugačnih zgodovinskih okoliščinah. Pisec reflektira historično relevantnost fundalizma zgodnjih socializmov in ga (tako kot postmarksisti) uvrsti v zgodovinsko ropotarnico. Zgodnjim socializmom očita, da niso dopuščali in ustvarjali legalnega prostora opozicije, torej mehanizmov samonadzora in preverjanja lastne politike. Svoje deviantno ravnanje so opravičevali z domnevnimi notranjimi sovražniki take ali drugačne vrste. Iz avtorjeve kritike preteklih enostranosti stalinističnega tipa lahko razberemo, katere oblike in metode stalinizma so se ohranile vse do danes. Argument zgodnjih socializmov je bil, da moramo biti zaradi utrditve položaja enotni za vsako ceno, nikakor pa ne gre prezreti, da: "Enotnost brez različnosti vodi v mrtvilo, stagnacijo, nazadovanje, različnost brez enotnosti pa vodi v anarhijo, razsulo, propad. Enotnost brez različnosti je - filozofsko rečeno - statična, gola, neproduktivna istovetnost brez dialektičnega momenta negacije kot notranjega gibalca, impulza gibanja in razvoja" (str. 15).

Majerjev premislek o preteklosti, češ da je obstajala med proletarci in razumniki odločilna razlika, saj so prvi iskali v socializmu izhod iz revščine, iz politične in ekonomske brezpravnosti, drugi pa so hoteli družbo duhovne in politične svobode ter

višjo stopnjo v razvoju znanosti in kulture, postaja znova aktualen. Slovenska pomlad 1988 je pomenila reaktualizacijo teh zahtev; proces proti četverici je že doživel več strokovnih analiz, medtem ko se bo teoretične razčlenitve mariborskega stavkovnega vala treba šele lotiti, saj je bilo v fragmentarnih zapisih opaziti, da slovenska inteligenca pač ni zadovoljna s takšnim proletariatom, kakršen je, in z njegovimi neartikuliranimi in iracionalnimi oblikami boja, z njegovim krikom obupa. Nekatere sestavine marksističnega kategorialnega aparata so še zmeraj uporabljive za analizo sedanjega položaja slovenske družbe, vendar takšna možnost nikakor ne pomeni, da je marksizem edina primerna ali celo dominantna doktrina. To poudarja tudi Boris Majer, ko se zamisli nad enotnim svetovnim nazorom in v zvezi z njim trdi, da so bili v zgodovini najbolj nestabilni tisti sistemi, ki so se zavzemali za vsiljivo nazorsko enotnost za vsako ceno. Premišljuje o vlogi in pomenu cerkve v naši družbi, o njeni moderniziranosti in se zaustavi ob problemu transcendence kot težnje po izstopu iz človekove vsakokratne individualne situacije. Sodi, da se v sodobnem stehiniziranem, ekonomiziranem in razčlovečenem svetu izgubljajo dimenzije človekovega izvirnega odnosa do narave, sveta, kozmosa in do samega sebe. Problema transcendiranja pisec ne izolira, ampak mu postavlja nasproti tudi klic po razumu: anticipira tako, kar je postalo vse glasnejše v kaotični situaciji naše večnacionalne skupnosti. Racionalizacija mora zadevati tudi sfere materialne produkcije. Majer opozarja na nerazumske prvine v povojnem gospodarskem razvoju, na primer na nizko produktivno, ekonomsko neracionalno gospodarjenje z družbeno lastnino. Med drugim zapiše: "Če že tako vneto iščemo kontrarevolucijo, iščimo jo tukaj, kjer neposredno pred našimi očmi spodkopava temeljno kategorijo socialističnega samoupravljanja in socializma sploh. Nobeno sklicevanje na bratstvo in enotnost, na zajedništvo, na solidarnost, na obrambo socializma, itd. nam ne bo pomagalo, če bomo spodkopavali njegov ekonomski temelj" (str. 40). Majer se zamisli nad tržnimi zakonitostmi in predvideva nove oblike družbene lastnine.

V sklepnem delu avtor odgovori na alternativo, ki jo je predvideval na začetku. Zaustavi se pri Marxovem pojmovanju kraljestva svobode in postavi v ospredje enakovreden sklop intelektualne, ekonomske in politične svobode. Gre za pravico do javne rabe svojega razuma in za upoštevanje svobode drugih. V ekonomsko svobodo sodi cilj, da o novoustvarjeni vrednosti neposredno odločajo tisti, ki jo ustvarjajo - avtor meni, da smo od tega zelo daleč in se od njega celo vse bolj oddaljujemo. V enostrankarskem sistemu odloča o tem ena partija, v večstrankarskem pa več, v obeh primerih torej politični vrhovi, ne pa neposredni ustvarjalci. Sprejemljivi pol alternative socializma enaindvajsetega stoletja bo demokratična družba z javno in osebno odgovornostjo vseh družbenih subjektov, družba demokratičnega dialoga in spoštovanja mnenja drugače mislečih, skratka, socializem po meri človeka. Pri tem zveza komunistov kot nekakšen hibrid kadrovske in množične partije ne more igrati ustrezne družbene vloge; znebiti se mora zgodovinskih stereotipov in anahronizmov konspirativne, hierarhično zgrajene in v ilegali delujoče komunistične partije. Tudi osebnostne komunistove lastnosti, kot so: poštenost, znanje, sposobnost, inovativnost, iniciativnost in načelnost v boju za avtentične samoupravne odnose, ne bi smele biti brez pomena. Morebitni odhod iz stranke bi moral potekati brez ovir, saj je dosmrtno članstvo v zvezi komunistov nesmiselno, in kazalo bi razmišljati celo o reelekciji. Utrujeni, naveličani, malodušni in pasivni člani ne morejo kdove koliko prispevati k izhodu iz kriznega družbenega položaja. Tudi jalovi in stereotipni sestanki postajajo zgodovinsko zaprašeni. K temu lahko dodamo nesmisel-

nost početja, ki se je razpaslo v zadnjem času. Tako imenovani nočni sestanki in seje naj bi pričali o vzornosti razpravljalcev, o tem, da hočejo svoje naloge opraviti do konca, pa če se fizično povsem uničijo. Do kakšnih rešitev neki se lahko dokopljejo na pol speči ljudje, če jim prej, ko so bili še "budni" in "pokonci", to ni uspelo. Koliko stvari je treba v življenju prespati, zato bi lahko takšnemu nočnemu sprenevedanju ter nasilju nad bioritmom in še čim napravili konec.

Na letošnjem cavtatskem srečanju je Majerjevo kritiško videnje socializma naletelo na ugoden odmev. V resnici je napočil čas, ko je nesmiselno povelječevati in povzdigovati teoretično vsebino zgodovinskih družbenih projektov, ampak je treba z graditeljsko kritiko korenito spreminjati obstoječo družbo - kakorkoli jo že imenujemo. V tem sta tudi bistvo in domet Majerjevih teoretičnih prizadevanj.

Že naslov knjige Frane Jermana Slovenska modroslovna pamet je mogoče razumeti kot skrb za slovensko filozofsko terminologijo (izraz modroslovje je predlagal Frančišek Lampe). Delo je razdeljeno na dvanajst poglavij, in sicer: Uvod, Odmevi sholastike in renesanse na naših tleh, Razsvetljenstvo na Slovenskem, Gmeinerjeva in Likavčeva racionalistična misel, Matematizacija filozofije, Laična filozofija v 19. stoletju, Slovenski filozof Janko Pajk, Slovenski neotomizem, Cerkvena filozofija v času do druge svetovne vojne, Slovenska laična filozofija med svetovnima vojnama, Marksistična filozofija na Slovenskem in Slovenska povojna filozofija.

Vprašanja filozofije se pisec loteva kot sestavine narodove duhovne kulture in istovetnosti - oboje pojmuje dinamično in odprto. V preučevanju zgodovinskega razvoja išče rdečo nit in zakonitosti. Da bi se ubranil nepotrebne pojmovne zmede, filozofijo loči od znanosti in napravi filozofski historiat te diferenciacije. "To, čemur danes rečemo filozofija, je poseben način mišljenja, ki pa je v sebi tako razcepljen, da ni mogoče najti v njem skupnega imenovalca, če izvzamemo raven abstraktnosti obravnavanja določene teme" (str. 9). Pri interpretaciji zgodovine filozofije na Slovenskem Frane Jerman upošteva spoznanja filozofinje Alme Sodnik in sodobnega filozofskega misleca Iva Urbančiča. Kar zadeva merila, ki določajo, kaj lahko štejemo za slovensko filozofsko misel, postavi v ospredje filozofsko preteklost na Slovenskem, torej filozofe, ki so delovali na tem območju. Prav tako namenja pozornost Slovencem, ki niso bili aktivni doma, ampak so se s svojim miselnim prispevkom zapisali v druge narodne kulture. Glede na zgodovinsko preteklost je treba pri jeziku ohraniti strpnost in premišljevali o filozofih na Slovenskem in Slovencih v tujini, tistih, ki so pisali latinsko, nemško in slovensko.

Jermanova knjiga je dober priročnik za poznavalce in one, ki šele vstopajo v filozofijo - za druge bo zlasti dobrodošla didatična naravnost: teoretik nikoli ne niza problemov, kot da bi bili že znani ali splošno veljavni, temveč jih vselej pojasni in opredeli. Tudi razvojnemu vidiku posveča ustrezno pozornost. Ko se sprašuje o odmevih sholastike in renesanse na naših tleh, se mu utrne misel: "Šolski sistemi so imeli vedno svojo vztrajno silo in velik napor je bil potreben, da so se spremenili - ta poteza je vidna navsezadnje tudi danes, ko nova spoznanja le težka prodrejo v učne načrte" (str. 22). Tudi sicer avtor ob različnih priložnostih ošvrkne slabosti našega časa; sprašuje se tako o institucionalni kot neinstitucionalni filozofiji, prikazuje razvoj cerkvenega in posvetnega visokošolstva ter problemsko razkriva filozofske vplive v svetovnem merilu. Personalistični vidik, ki ga Frane Jerman načrtno ne izpušča, učinkuje poživljajoče in duhovito. Velikokrat namreč izvemo, kateri izmed filozofov je bil konfliktna osebnost,

kdo je bil dober in strpen človek, kdo preobčutljiv in neprilagodljiv. Nekatere mislece prikaže v novi luči, tako da poleg temne podobe, ki jo poznamo na primer iz literarne zgodovine, izvemo še za druge značajske plati.

Avtor prvega doslej znanega tiska slovenskega filozofa je bil Matija Hvale - leta 1513 je izdal knjigo o problemih filozofije narave. Kar zadeva odmeve sholastike in renesanse na naših tleh, se Jerman zaustavlja pri delovanju slovenskih samostanov, ki so razvijali filozofijo za šolske potrebe. V stiški knjižnici so se poglobljali v Aristotelova dela in njihove sholastične komentarje, sočasno pa jih je že zanimala renesančna prenovitev Platonove filozofije. Nikakor ne gre prezreti polemike med tomistično in skotistično rešitvijo posameznih ontoloških in logičnih problemov. Odmev razsvetljenstva na Slovenskem je bil plodovit: tedaj je nastala prva znanstvena akademija, vendar pa je bila filozofija v njej, žal, zapostavljena; kljub duhovnemu razcvetu smo bili torej filozofsko Slovenci že tedaj zamudniki. V tem času smo se ukvarjali le s sholastično filozofijo - na ljubljanskem kolegiju so jo poučevali jezuiti. Častna izjema je bil Franc Samuel Karpe, po mnenju Iva Urbančiča največji slovenski laični filozof v obdobju zgodovine naše filozofije od konca osemnajstega pa vse do začetka dvajsetega stoletja. Jerman se zaustavi tudi pri Gmeinerjevi in Likavčevi racionalistični misli: prvi je bil tipični razsvetljenec, drugi pa že izvirni razlagalec in morda celo nadaljevalec Kantove misli. Avtor v nadaljevanju problemsko prikaže tiste teoretike, ki so se zavzemali za matematizacijo filozofije, in zapiše sodbo, da "racionalizem kot filozofija na Slovenskem ni kaj prida vplival na slovensko modroslovno pamet. Večjo moč je imelo razsvetljenje, ki je vsekakor plod celotne novoveške filozofije in ne samo racionalizma" (str. 64). Kar zadeva poskuse matematizacije filozofije, pa je bila ta filozofija obsojena na osamljenost in neodmenvost v "gluhi slovenski intelektualni provinciji" (str. 64). Med laičnimi filozofi devetnajstega stoletja je bilo kar nekaj tistih, ki so samozavestno zaorali brazde v filozofskem razvoju: Antona Füstera so slovenski teoretiki osvetlili z več strani in celovito, pomembno mesto pa je zavzemal tudi filozof Janko Pajk.

V poglavju o slovenskem neotomizmu Frane Jerman med drugim ugotavlja, da je bil kljub sporni osebnostni podobi prav Anton Mahnič prvi, ki se je sistematično lotil filozofskega pisanja v slovenskem jeziku in s tem spodbudno učinkoval na somišljenike. V razdelku Cerkvena filozofija v času do druge svetove vojne avtor vrednoti filozofski prispevek Aleša Ušeničnika: priznava mu dvig filozofije na visokošolsko raven, vendar mu sočasno očita, da je v svoji kritiki skoraj docela spregledal nemško klasično idealistično filozofijo. Njegova pravda z marksizmom se je že zasedla v naš zgodovinski spomin. Zanimivo in zavezujoče je Jermanovo spoznanje: "Ušeničnikova filozofija gotovo kaže izredno bistrega avtorjevega duha, dokazuje pa tudi, da se vsaka *apologetika* (opravičevalna filozofija) prej ali slej sprevrže v ideologijo, ki utesnjuje izvirnost misli in se spremeni v svoje nasprotje, v neustvarjalno *ideologijo*" (str. 119).

Potem ko poda temeljit premislek o filozofiji Franceta Vebra, se zaustavi pri marksistični filozofiji na Slovenskem. V zvezi z Zihlerlovim slogom ugotavlja, da je bil ta skoraj pretirano oster, če že ne nesramen, inspiriran z Marxovim in Leninovim sarkazmom. Jerman pravi: "V svojih polemikah so se vedli skoraj vzvišeno, prepričani, da imajo kot predstavniki delavskega razreda v oblasti vso resnico tega sveta, oni pa, ki se ne strinjajo z njimi, da so v najboljšem primeru zaslepljeni reakcionarji" (str. 144-145). Glede Zihlerlove polemike z Ušeničnikom je Boris Majer menil, da je teolog prvega nekajkrat spraval ob živce.

Sklepni del zanimive in bralne Jermanove knjige je poglavje Slovenska povojna filozofija. S prikazom bogatega prispevka slovenske filozofije Alme Sodnik pisec razblini moško dominacijo na tem področju. Nato spremlja povojni razvoj modroslovne pameti. Ledino so orali: Taras Kermauner, Veljko Rus, Boris Majer, Božidar Debenjak, Vojan Rus in pisec knjige. Avtor bi lahko omenil tudi Mirka Hribarja. Kasneje se jim je pridružil Valentin Kalan. Zunaj univerze sta pomembno prispevala Ivo Urbančič in Tine Hribar (slednji je v zadnjem času izdal vrsto filozofsko dragocenih in pomembnih knjig), po avtorjevi presoji pa nikakor ne gre prezreti: Leva Krefla, Aleša Erjavca, Janeza Strehovca, Vlada Sruka, Andreja Uleta, Matjaža Potrča in Slavoj Žižka. K temu lahko dodamo, da se pred tujci, ki prihajajo k nam predavat, nimamo česa sramovati, saj se naši filozofi poglobljajo v izvirmike in tudi sicer celovito in originalno reflektirajo sodobne filozofeme. Frane Jerman med drugim sodi med tiste, ki skrbijo za prevajanje filozofske literature, saj je poslovenil veliko del iz svetovne filozofske zakladnice.

Kot rdeča nit se v knjigi vleče avtorjeva naperjenost proti politični nestrpnosti in filozofski ozkosti. Ni brez pomena, da je knjiga napisana v lepem in razumljivem jeziku. Avtor se odlikuje s spoštovanjem do drugače mislečih.

V knjigi Subjekt svobode je Darko Štrajn skušal ponovno premisliti že znano, in to z izhodiščno postavko, da v filozofiji načrtno premišljujemo o tem, kar naj bi bilo domnevno že znano. Pogosto nas preveva spoznanje, da smo se sodobniki najbolj približali resnici, to pa pomeni, da nismo dovolj samokritični, saj so bili v preteklosti mnogi filozofski problemi že rešeni, vendar v želji po lastni izvirmosti tega nočemo priznati. Avtor skuša preseči običajno razumevanje pojma aktualnosti, češ kako pretekli filozofemi odgovarjajo na vprašanja našega časa, kajti za sodobnike so lahko pomembni že dileme in zapleti neke pretekle filozofije, ne pa na videz rešeni problemi. Seveda je vsaka filozofija v dobršni meri zavezana lastnemu času oziroma zgodovinskemu obdobju.

Štrajn se loteva obravnave Fichteja na izviren in samosvoj način: po eni strani natančno sledi njegovi filozofski misli in jo interpretira, po drugi pa se uveljavlja kot samostojen premišljevalec o problemih, ki so bili v ospredju Fichtejeve filozofije. Pogloblja se v odsevanje zgodovinskega časa v filozofemih nemškega klasika, kritično reflektira postavitev problema svobode na področje kulture in analizira Fichtejevo antropološko profilirano ontologijo. Bralec, ki ga preveva pristni filozofski interes, lahko s Štrajnovno pomočjo kaj kmalu spozna, da Fichtejeve spekulativne filozofije ni moč zlahka ovreči, čeprav se njen izid slej ko prej pokaže za nekaj nemogočega; ta rešitev naj bi bila pravzaprav grandiozen provizorij. Teoretika, ki je daljnovidno utopično ukinjal državo, predvideval samobitnost meščanske (civilne) družbe in se zavzemal za načrtno etično naravnost, Darko Štrajn uvršča med tiste, pri katerih lahko kritično premišljujemo in jih vrednotimo v zagatah in težavah, ne pa v rešitvah.

Nekatera osrednja vprašanja Fichtejeve filozofije Štrajn reflektira v luči teoretske psihoanalize, tu in tam pa načrtno uporablja elemente razredne analize iz marksistične dediščine. Razloge za takšno odločitev je treba iskati v piščevi izhodični poziciji, ki govori o tem, naj bi bila njegova razprava "poskus koraka k sintetičnejšemu in teoretsko zainteresiranemu razpravljanju o Fichtejevi zastavitvi problema subjektivnega" (str. 24). Vprašanje subjekta je za Fichtejevo filozofijo v celoti konstitutivno vprašanje. Štrajn se strinja s postavko, da teorija vedno izhaja iz teorije in torej vedno interpretiramo tuje interpretacije.

Avtor periodizira Fichtejevo filozofijo in poda teoretsko pisan prikaz različnih razumevanj in razlag tega misleca. V nadaljevanju se zaustavi pri poglavitnih problemih,

ki omogočajo konstituiranje subjekta. Seveda se ne izogne zrcaljenju prelomnega časa v Fichtejevi filozofiji, na primer francoske revolucije iz leta 1789. Sklepa, "da je Fichtejev subjekt filozofska formulacija družbenega subjekta, kakršen nastopa kot samozavedni meščan v boju s fevdalnim redom" (str. 66). Filozofov prevratni diskurz se je po Štrajnovem mnenju začel z refleksijo o novosti projekta meščanske revolucije; seveda pri večplastnosti tega projekta stopa v ospredje moralna utemeljenost oziroma prepoved na etični osnovi. Štrajn razkrinkava ideološkost in razrednost te pozicije in sočasno opozarja, da s tem filozofski interes za Fichteja še zdaleč ni končan, saj bi takšna zastavitev opozarjala na svoj lastni ideološki interes.

Darko Štrajn konča svojo filozofsko zrelo razpravo z ugotovitvijo: "Tudi glede na poznejše subjektivno usmerjene filozofije ostaja torej Fichtejeva filozofija enkratna kot izjemni miselni podvig izjemne dobe v evropski kulturi" (str. 195). Njen odnos do objektivnega namreč zaznamuje točko razlike med filozofijo in ideološko pametjo v vsch dobah.

Trdoživo ideološkost so skušale presegati, premagovati in razblinjati tri nove filozofske knjige.